

HOZIRGI O'ZBEK ROMANCHILIGIDA O'QITUVCHI OBRAZI TALQINLARI (IKKI ESHIK ORASI ROMANI MISOLIDA)

Xushboqova Pardaxol Qahramon qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) ta'lim yo'nalishi talabasi.

Sh.T. Norqulova

Ilmiy rahbar: TISU dotsenti (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14889233>

Annotatsiya. Maqolada o'zbek adabiyotining zabardast vakili, xalqimizning sevimli yozuvchisi O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asaridagi o'qituvchi obrazining badiiy talqini, jamiyatda ustozlarning ijtimoiy ahvoli, o'rni va ma'naviy ko'rinishi, insonlar taqdiri va inson umrining murakkabligi zo'r mahorat bilan tasvirlangani, tinchlikka rahna solgan urushning qoralangani haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: "Ikki eshik orasi", Oqsoqol, Husan duma, Qora amma, Samadov, Robiya, Kimsan, ma'naviy qiyofa, bilim, jamiyat, xalq, maktab, ma'rifat, ziyoli, oliyjanoblik, mas'uliyat, riyozat, kamtarinlik.

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА УЧИТЕЛЯ В СОВРЕМЕННЫХ УЗБЕКСКИХ РОМАНАХ (НА ПРИМЕРЕ РОМАНА «МЕЖДУ ДВУХ ДВЕРЕЙ»)

Аннотация. В статье рассматривается художественная интерпретация образа учителя в произведении «Между двух дверей» яркого представителя узбекской литературы, любимого писателя нашего народа Откира Хошимова, искусное изображение социального положения, роли и духовного облика учителя в обществе, судьбы людей и сложности человеческой жизни, осуждение войны, угрожающей миру.

Ключевые слова: «Между двух дверей», Аксакол, Хусан Дума, Кара Амма, Самедов, Рабия, Кимсан, духовный образ, знание, общество, народ, школа, просвещение, интеллигент, благородство, ответственность, аскетизм, смирение.

INTERPRETATIONS OF THE IMAGE OF THE TEACHER IN CONTEMPORARY UZBEK NOVELS (ON THE EXAMPLE OF THE NOVEL BETWEEN TWO DOORS)

Abstract. The article discusses the artistic interpretation of the image of a teacher in the work "Between Two Doors" by the brilliant representative of Uzbek literature, the beloved writer of our people, Otkir Hoshimov, the skillful depiction of the social status, role and spiritual appearance of teachers in society, the fate of people and the complexity of human life, and the condemnation of the war that threatens peace.

Keywords: *"Between Two Doors", Aksakol, Husan Duma, Kara Amma, Samadov, Rabiya, Kimsan, spiritual image, knowledge, society, people, school, enlightenment, intellectual, nobility, responsibility, asceticism, humility.*

Taniqli adib ijodining salmoqli qismini ona, oddiy odamlar, urush hamda ijtimoiy hayot mavzusi tashkil etadi. Shunday mavzularni ko'tarib chiqqan asarlaridan biri bu "Ikki eshik orasi" asari va unda xalqning ziyoli vakili bo'lgan o'qituvchi obrazidir. Uning asarlari samimiyligi, xalq hayotini to'laligicha tasvirlashi, unda xalqning tanti, mard vakillari bor sifatleri bo'yicha tasvirlanadi.

O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asarida yozuvchi salkam qirq yillik davrni o'z ichiga olgan, bir qancha murakkab va chigal taqdirlar orqali o'zbek xalqining urush davrida boshdan kechirgan mashaqqatli hayoti, achchiq qismati, murakkab kechmishlari haqida yuksak mahorat bilan qalam tebratgan.

Bu asarda Oqsoqol, Husan duma, Qora amma, Shomurod, Robiya, Kimsan obrazlariga alohida to'xtalib, ularning harakteridagi kuzatilgan mardlik, matonat, insonparvarlik va sabr-bardoshlilik fazilatleri orqali millatning ruhiy takomilini ochishga muvaffaq bo'lgan.

"Ikki eshik orasi" romanida insonlar taqdiri va inson umrining murakkabligi zo'r mahorat bilan tasvirlangani, tinchlikka rahna solgan urushning qoralangani, uning g'ayrinsoniy mohiyatiga urg'u berilgani katta ahamiyatga molikdir. Vayronkor urush voqealarining har bir ota-onaga qalbini jarohatlagani, nafaqat ota-onaga, balki oddiy odamlarning ko'ngillariga ham ozor yetkazgani juda ishonarli tarzda ochib berilgan. Asarda tasvirlangan hayot manzaralari, insonlararo munosabatlar shuningdek, yozuvchining o'ziga xos badiiy uslubi juda tabiiy hamda samimiyligi bilan ajralib turadi. Yetti qism, qirq yetti bobdan tarkib topgan roman kompozitsion qurilishi jihatidan ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Undagi voqea-hodisalar bayonida qatnashgan to'qqizta personaj hikoyalarini adib bir-biriga mahorat bilan bog'lagan.

Garchi ijtimoiy hayotdagi yetishmovchiliklar, xalqimiz boshidan kechirayotgan fojeaviy kunlar, urushning bitmas jarohati insonlar qalbini yaralab, ma'lum ma'noda ma'naviyat chetga surilib, zulm oshgan davrda o'qituvchi obrazini asarga olib kirish ham katta bir iste'doddan darak desak mubolag'a

bo'lmas. Adib qalamga olgan obrazlari oddiy odamlarning fazilatleri, mardligi, matonati, vatanparvarligi va sabr-bardoshi haqida so'zlaydi.

Asarda 30-yillardan 70-yillargacha ro'y bergan voqealarni bir boshdan tasvirlamasdan, qahramonlarning hayotidagi eng muhim, dramatik lavhalarni ko'rsatishga harakat qilingan. Asarni zavq-u shavq bilan o'qib borarkansiz, undan qo'llangan murakkab joylashuvga duch kelasiz.

Murakkab joyi shundaki, asarning bir bobi 30-yillar haqida hikoya qilsa, boshqa bobi 50-yillar, yana bir bobi 70-yillarga ko'chib o'quvchini izlanishga, o'ylanishga majbur qiladi. To'qqiz xil fe'l-atvorli asar qahramonlari, o'z hayotining turli nuqtalaridan turib sozlay boshlaydi.

Ularning hikoya qilish usuli ham, tili ham bir-biriga umuman o'xshamaydi. Hikoya qiluvchilarning yoshining ham farqi bor.

O'quvchi – Muzaffarning hikoya qilish ohangi, tasvirlash ifodasi go'dak –

Muzaffarnikidan, talaba– Muzaffarniki o'quvchi – Muzaffarnikidan, qizaloq

Robiya hikoyasi ona – Robiyanikidan keskin farq qiladi. Bu hikoyalar mazmunan bir-biri bilan mahkam bog'langan bo'lib, bir-birini to'ldiradi. Shu tariqa ular romanning bir butun tugal, original va jozibador syujetini hosil qiladi.

Asarda asosiy obrazlarga emas, balki Rashid, Abzi, Bashor opa, Oysara, Samadov singari epizodik obrazlar ham kitobxon yodida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Asarda sun'iylik yo'q, aksincha ishonitirish san'ati kuchli.

Asarning ikkinchi qism, uchinchi bobi, Robiya tilidan qilingan hikoya - "Dadamni yo'qotib qo'ydim" deb nomlangan. Unda kasal onasiga qarab maktabga bora olmagan Robiyaning hikoyasi berilgan. Kasal yotgan onasiga qarab o'tirgan kichik qizaloq tilidan qilingan hikoyada yashash manzilini "allaqanday madrasaning kungurador peshtoqi ko'rinib turishi peshtoqdagi sherlar tasviri, kiyikni quvlab ketayotgan sherlar....." jumalari bilan Samarqandda ekanligiga ishora qilib o'tadi. Garchi ranglari sarg'ayib, ikki chakagi ich-ichidan kirib ketsa-da, kasal bo'lsa ham, onasini go'zal ayol ekanligini etirof etib, "ko'zlari qop-qora,chiroyli, kipliklari uzun-uzun"("Ikki eshik orasi.") ekanligini bolalarga xos tilda ta'riflaydi.

Otasi ishdan kelishini kutib charchaydigan Robiya otasi o'qituvchi ekanligini, o'zi tengi qizlar dadasining maktabiga borishini, lekin kasal yotgan onasiga ko'z-quloq bo'lib o'tirishini, shu sababli maktabga bora olmayotganini o'kinch bilan xotiralaydi. Otasi ziyoli inson bo'lganligi tufayli ishdan kelib, avval onasiga qarashi, so'ngra patnisning orqasiga harflarni yozib qizini o'qitishini yozuvchi juda ta'sirli ifodalab bergan.

Turmushning og'ir kunlari, rafiqasining betobligi, xonadonidagi iqtisodiy yetishmovchiligi, noilajlik tufayli tajang bo'lib qolgan ota qizini savodli bo'lishini xohlaydi va o'qishga undaydi. Qizini to'qqiz yoshga yetsa-da,savodi to'liq emasligi, u tengi qizlar uchinchi sinfga borishini iztirob bilan ta'kidlaydi. Mahorat bilan tasvirlangan voqealar rivoji endi Robiyaning onasining vafoti, yashab turgan joyini tashlab Toshkentga ketishi, bolalarcha harxasha bilan non so'rashi, lekin otasi ilojisiz holda sabr qilishini ifodalagan tasvirlarga o'tadi. Mana shu o'rinda e'tiboringizni quyidagi parchaga qaratmoqchimiz: "Dadam tekis qilib dazmollangan oppoq ityoqa ko'ylak kiyib, chuchvaranusxa bo'yinbog' bog'lab yuradigan odam edi. Po'rim ko'ylak kiyadi-yu, noni yo'q.....".

Shu jumlarlar orqali Robiyaning qorni ochligi, bir burda bo'lsada non topib bera olmayotgan dadasiga nisbatan biroz gina, bir oz araz, biroz o'tinchi ifodalab berilgan.

Muallif badiiy qahramoning portretini tasvirlar ekan, ziyoli inson shunday qiyin davrda ham ust-boshini tartibli saqlaganiga ishora qilib o'tadi. Tabiatidagi noilojlikdan qiynalgan damlardagi tajang qiyofasi, ayoli vafotidagi xo'rsinib-xo'rsinib yig'lashi, qiziga bir burda non topib bera olmay iztirob chekish holati, ba'zan muloyimlik, beozorlikni ko'rsatish orqali kitobxon qiziqishini orttiradi. Chunki muallim, ziyoli insonlar jamiyatdagi odamlar uchun namuna timsoli bo'lishgan. Badiiy adabiyotda, turli asarlarda o'qituvchi, ziyoli-ustoz obrazi muayyan vazifani bajaradi. Ularning maqsadi, maslagi, tajribasi, sof vijdoni adiblar tomonidan teran yoritilgan.

O'sha davrning og'ir kunlarini, ochlikdan shishib o'lgan ayol tasviri, "oltin-kumush kul bo'lgan, arpa-bug'doy pul bo'lgan" yillar bayon qilingan satrlarni o'qib turib, zahmatkash o'zbek xalqining boshidan ne-ne qora kunlar o'tganligini o'quvchi qalban his qiladi.

Yozuvchi asar voqealarini tasvirlar ekan, aynan, asardagi Samadov obrazidagi alohida to'xtalib o'tsak. Samadov asli samarqandlik o'qituvchi bo'lib, turmush o'rtog'ining vafotidan so'ng qizi Robiya bilan Toshkentning No'g'ay qishlog'iga ko'chib kelib, qishloqdagi bolalarga dars bera boshlaydi. Mana shu o'rinda yozuvchining topilmasi bo'lmish o'qituvchi obrazi romanning to'ldiruvchi qismi bo'lib, bu personaj xalqning ma'naviy vakili sifatida gavdalangan.

Ezgu maqsad yo'lida zahmat, riyozat chekkan ziyolilar har doim jamiyat taraqqiyotiga munosib holda hissa qo'shganlar. Samadov ham No'g'ay qishlog'dagi Husan dumaning uyiga kelib yashay boshlagan kundanoq, maqsadi qishloq bolalarining savodini chiqarish, yosh avlodni tarbiyalash, ularning bilim olishlari uchun harakat qila boshlaydi. Yozuvchi Samadov obrazini yoritar ekan, yana ustozlar, muallimlar tabiatidagi kamtarinlik, kezi kelganda haqiqatparvarlik sifatlarini ko'rsatib o'tishga harakat qilgan.

Buni Robiya hikoyasida ko'rishimiz mumkin. "Kuzda-pochtaxona yonida allaqanday eski binoga joylashgan maktabga qatnay boshladik. Men- birinchi sinfga, Kimsan akam to'rtinchi sinfga.... Bolalar ichida eng kattasi menman. Bir marta o'qituvchi opa dadamdan iltimos qilganini eshitib qoldim: "O'rtoq Samadov Robiyaxonning savodi allaqachon chiqqan ekan, bemalol uchinchida o'qiyversa bo'ladi", degan edi, dadam siltab tashladi: "Hamma qatori qonuniy o'qisin!". Shunday qilib kap-katta qiz ukam

tengi bolalar bilan dadam allaqachon o'rgatgan "Alifbe"ni, hisobni qaytadan o'rganishga qatnadim".

Mana shu o'rinda asar qahramoni, o'z farzandini boshqalardan ustun qo'ymaslik maqsadida o'zaro tenglik, adolatlilik, kamtarinlik xislatlarni shakllantirishga harakat qilgan.

Asarda muallimning oliyjanob, fidoyi fe'l- atvori boshqa qahramonlar e'tirofidan ham ayonlashib boradi.

Davrning qiyinchiligiga qaramasdan, qishloqdagi bolalarga sidqidildan tahsil berib, ularning savodini chiqarishga asdoydil harakat qiladi. Keyinchalik, qishloq ahli unga uy qurub berishmoqchi bo'lganida, o'zini o'ylamasdan qishloq bolalari uchun kattaroq maktab qurish taklifini beradi.

Keling yana asarga murojaat qilsak:” - Agar Husan akani qisib qo'ymagan bo'lsak, hasharchilarni maktab qurishga solsakmikin.... Bizga-ku uy topilar, maktab kerak”.Ikki e.o.58-bet. Bundayin mardonavor so'zlarni ilmga chin dildan oshno qalblar aytishi mumkin. Biroz andisha, biroz istihola bilan aytilgan bu so'zlar chapani,tanti Husan duma tomonidan, “Nega qisilarkanman! Ma'lim to'g'ri aytyaptilar. Eng avval maktab kerak“ deb tasdiqlanadi va qishloq ahli tomonidan “katta maktab” qurilishi boshlanib ketadi.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh,Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini keltirib o'tishni lozim deb topdik : “Ustoz, murabbiy, o'qituvchi deya ta'rif etilgan insonlarning mehnati igna bilan quduq qazishga qiyoslanishi bejiz emas. Ular mashaqqatli va sharaflil kasbi orqali jamiyatning kelajagi va ishonchi bo'lgan yosh avlodga ta'lim berib, tarbiyalaydi. Bu esa katta bilim va sabr talab etadi, ularning mehnati esa bir necha o'n yillab o'tgach o'z mevasini bera boshlaydi.”

Muallim o'zgalar manfaati uchun jonini fido etib, kamtarona turmush kechirsa-da, uning oliyanobliligi ishonch, beminnat yaxshiligi adolat hikmatidan voqif qiladi. Hattoki halovatidan voz kechib, kechalari xonadon ahliga “O'tgan kunlar”ni o'qib berib, ularni ham bu asar bilan yaqindan tanishtirishga harakat qiladi. Asarni jon qulog'i bilan tinglagan Husan Duma, Qora amma o'sha davrda “anqoning urug'i” hisoblangan moychirog'ni ham ayamagani” ni keltirib o'tadi. Haqli savol tug'iladi: Xush nima uchun qishning uzun kechlari bunday serharakat, biroz tajang Husan dumadek inson “ma'limdan” kitobni o'qib berishni qayta-qayta so'raydi, sabr bilan tinglaydi.

Bunga sabablarni turlicha keltirish mumkin.

Birinci sabab g'oyat ayanchli holat - u savodsiz (bunga o'zi ham hijolat holda iqror bo'ladi), ikkinchi sabab kitob Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar”i, uchinchi sabab sifatida “ma'lim” Samadov asarning mohiyatini yetkazib o'qib berishi deb aytishimiz mumkin. Mana shunday kunlarda o'sha davrdagi g'alamis odamlarning qabihona rejalari , razil niyatlari, noo'rin chaquvlari tufayli Samadovni nohaq qamashdi. Unga arzimagan sabablar bilan nohaq ayblovlar qo'yiladi. “Aybi shumishki, darsni programma bo'yicha o'tmaganmish, hisob ilmini Xorazmiy yaratgan deb maqtaganmish, bolalarga Bobur podshoning she'rlarini o'qitganmish. Rayondan beruxsat maktab qurganmish.....”

Asarning bosh qahramonlaridan biri Oqsoqolning tilidan aytilgan bu gaplar kishini chuqur iztirobga solishi bilan birgalikda hayron qoldiradi. Chunki har bir millat o'z tarixini o'rganishi, avlodlarining ma'naviy merosidan bahramand bo'lishi va buni millat farzandlariga o'rgatib

borishining nimasi yomon degan haqli savolga javob topolmaysan. Hattoki, bir vaqtlar Robiyani bir yo‘la uchinchi sinfga boraversa bo‘ladi degan o‘qituvchi ayol ”Otang xalq dushmani ekan. Sen sovet maktabida o‘qishni xohlamaganing uchun ataylab o‘qishga kechikib kirgansan!” deydi.

Mana shu mudhish munosabatlar Robiyaning qalbini jarohatlasada, dardini hech kimga sezdirmaydi. To‘satdan tushgan g‘am yosh bolani bir kunda katta odamga aylantirib qo‘yishga ko‘nadi. Naqadar ayanchli ko‘nish.....

Garchi ”Ma‘limni aybi yo‘q. Haq joyida qaror topmaguncha qo‘ymayman. Meni kim deb yuribdi Xo‘jaqulovlar!” deb himoyaga bel bog‘lagan Oqsoqoldek obro‘li rais ham, Husan Duma ham ayblovlari oldida chorasiz qoladilar. Keyinchalik esa ”xalq dushmani”ni qishloqqa olib kelgan deb Oqsoqol ham raislikdan olib tashlanadi.

Bu satrlarni o‘qib, chuqur iztirobga tushasiz. Sho‘ro davlati nafaqat XX asrning 30-50-yillarida, balki topgan ilk kezlardanoq milliy respublikalarda, jumladan, O‘zbekistonda mustamlakachilik harakatini olib borib, ”millatchi”, ”vatan xoini”, ”aksilinqilobchi” degan ayblovlari bilan minglab vatandoshlarimizni qatag‘on qurboniga aylantirdi. Aynan Samadovga o‘xshagan vatanparvar, erkparvar o‘g‘lonlar ”xalq dushmani”ga chiqarildi. Hattoki yaqin odamlari, oila a‘zolari, xizmatdoshlari ham borsa kelmas joylarga surgun qilinadilar. Mahoratli yozuvchi Samadov obrazi orqali xalqning ziyoli vakili-o‘qituvchilarni jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shadigan oliyjanob, fidoyi, sof vijdonli, zahmatkash insonlar qiyofasini yoritib beradi. Muallim dunyoqarashi, kasbiga bo‘lgan sadoqati, mas’uliyati masalasi muallifning hayotiy kuzatishlari, shaxsiy tajribasi asnosida rivojlantirilgan. Va bu o‘rinda yozuvchining asar to‘g‘risidagi quyidagi fikrlariga quloq solsak: ”Men bu kitobdagi ko‘p odamlarni o‘z ko‘zim bilan ko‘rganman. Ba’zilar nima gapirganini emas, nima o‘ylaganini yozishga majbur bo‘ldim. Xullas bu savdolar ko‘p yillar davomida ko‘p kishilarning boshidan kechgan....”

”Badiiy obraz-ijodkor shuuri, estetik ideali, dunyoqarashi, maqsadi va g‘oyasi orqali sintezlashgan voqelikning, inson ruhiyatining muhim qirralarini muayyan narsa, tuyg‘u va kechinmalar timsolida alohida betakrorlikda umumlashtirilgan, estetik qimmatga molik in’ikosidan iborat” .

Insoniyat ilm-u ma’rifat yog‘dusida sharaflilik matlabiga noil bo‘ladi. Bu xayrli xizmat ustoz zimmasiga buyuk mas’uliyatni yuklaydi. Yillar mobaynida ta’lim, tarbiya o‘rgatgan insonning halol, mashaqqatli mehnatini qadrlagan ilm-u tolib uni umri davomida unutmaydi.

”Dunyo imoratlari ichida eng ulug‘i maktab bolsa, kasblarning ichida eng sharaflisi oqituvchilik va murabbiylikdir”. O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning ushbu so‘zlari jamiyatdagi barcha ustoz murabbiylar uchun berilgan haqqoniy baho desak adashmaymiz.

Hayotga mazmun bag'ishlash, umrini faqat xayrli ishlarga sarflash, yurt farzandlariga beminnat bilim berish, ularni ma'naviy jihatdan komillik sari yetaklash, mana shu sharaflı kasb egalarigagina nasib etgan. Bu hayrli xizmat ustoz zimmasiga buyuk mas'uliyatni yuklaydi.

Shu sababli turli davrlarda, turli ijodkorlar o'z asarlarida muallim, ustoz obrazlari vositasida odamzotga ma'rifat xidoyatini ulashuvchi shaxslarni sharaflaydilar.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, mahoratli yozuvchi "ikki eshik orasida" asaridagi Samadov obrazi orqali buyuk kasb egalarining xokisor, kamtarin, fidoyi vatanparvar hislatlarini ochib berishga harakat qilgan va bunga xaqli ravishda erishgan deb bimalol ayta olamiz. Ustoz – misli yonib turgan sham. O'zgalarga ilm o'rgatish, ma'rifat ziyosini tarqatish, nihoyatda savobli amaldır. Bunday mas'uliyatli vazifaga mutasaddi bo'lgan insonlarning darajasi ham buyukdir. Darhaqiqat, kishida ilm o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi. Albatta, buning uchun ustoz zarurdir. Ilm va uni talab qilishning fazilati naqadar ulug' bo'lsa, ilm o'rgatish, ya'ni ustozlik qilishining fazilati undan buyukdir. Dunyoda ming-minglab kasblar borki, ularning orasidagi buyuk kasblardan biri o'qituvchilikdir. Qur'oni Karim oyatlarida va Hadisi shariflarda ilmiga amal qiluvchi olimlar, ustozlarni hurmat, qilish, e'zozlash haqida juda ko'p ko'rsatmalar berilgan. Zero, hozirgi kunda ham sharaflı kasb egalarining qadri baland, ular har doim e'tibor va e'tirofdadir. Bir so'z bilan aytganda, ustoz – qanotsiz uchish darsidan saboq berdigan zotdir!

REFERENCES

1. O'tkir Hoshimov "Ikki eshik oras" Toshkent 2023 yil
2. Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asari Toshkent ma'naviyat 2008.82 bet
3. Ziya net.uz kutubxona.